

УДК 378.4.096-051(477.83-25)“19”Ф.Науменко: 37.091.4(477)Макаренко

ХРИСТИНА КАЛАГУРКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

ФЕДІР НАУМЕНКО – ІНІЦІАТОР МАКАРЕНКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті висвітлено внесок Ф.І. Науменка у дослідження творчої спадщини А.С. Макаренка. Акцентована увага на створення ним у Львівському університеті потужного макаренкознавчого осередку, підґрунтям якого стала підготовка серії наукових видань «А.С. Макаренко». Розкрито практичне використання дослідником досвіду новатора у роботі з вихованцями Львівської дитячої виховної колонії.

***Ключові слова:** макаренкознавство, Львівський університет, збірники «А.С. Макаренко», Львівська дитяча виховна колонія, лабораторія «Макаренко-реферат»*

Постановка проблеми. У ХХ ст. макаренкознавство стало одним із найпоширеніших напрямів історико-педагогічних досліджень серед вітчизняних та зарубіжних учених. Новаторський підхід А.С. Макаренка до розв'язання проблем виховання молоді протягом десятиліть залишається предметом наукового інтересу. До когорти відомих дослідників життєвого і творчого шляху видатного педагога-новатора по праву слід віднести Федора Івановича Науменка, вченого-педагога Львівського університету.

Інтерес до постаті Ф. Науменка як макаренкознавця з'явився ще за життя вченого і складає наукове зацікавлення й сьогодні. Його науковий доробок, присвячений життю і діяльності А. Макаренка, розглянуто у роботах В. Гули, О. Гуревича, С. Карпенчук, Н. Ничкало, М. Окси, В. Проценко, Є. Сявакко, Г. Хілліга. Водночас, на наш погляд, потребує глибшого наукового аналізу макаренкознавча складова науково-педагогічної діяльності Ф. Науменка у Львівському університеті.

Метою статті є виокремити внесок українського вченого-педагога Ф. Науменка у вітчизняне макаренкознавство, розкрити його роль як ініціатора макаренкознавчих студій у Львівському університеті.

Науковий інтерес Ф. Науменка до життя і діяльності Антона Макаренка виник ще за життя новатора. Найперше увагу дослідника привернула оригінальна педагогічна концепція новатора. Вже через рік після його смерті, у 1940 р., в методичному збірнику Ставропольського педагогічного інституту «На допомогу вчителю» була опублікована стаття Ф. Науменка «Педагогічний досвід А.С. Макаренка», де автор зробив спробу викласти педагогіч-

ний досвід новатора як цілісну виховну систему. Зацікавлення постаттю А. Макаренка, як згодом з'ясувалося, стало для Науменка справою його життя.

Найбільш плідний у науковому вимірі загалом і у частині макаренкознавства, зокрема, для Ф. Науменка виявився період роботи у Львівському університеті імені Івана Франка, куди у 1944 році був скерований на посаду завідувача кафедри педагогіки і психології. На новому місці праці він із великою захоотою продовжив розпочаті наукові пошуки. У 1948 році Ф. Науменко успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Педагогічний досвід А. Макаренка». В цьому ж році у співавторстві з колегою-однодумцем Г. Паперною видав першу в Україні монографію «Новатор радянської педагогіки», яка привернула увагу численної аудиторії науковців.

Успішно реалізовані попередні наукові задуми спонукали вченого до підготовки колективного збірника наукових праць під назвою «А.С. Макаренко». У 1949 р. світ побачила перша така книга, яка розійшлася по всьому Радянському Союзу і отримала визнання серед учительства та науковців [5; арк.4]. Відомий науковець, професор Н.Г. Ничкало, аналізуючи серію науково-педагогічних збірників «А.С. Макаренко», зокрема його першу книжку, писала, що «саме в ньому чи не вперше в Україні, і зокрема на західноукраїнських землях, так глибоко й цілісно проаналізовано спадщину А. Макаренка, визначено її провідні й перспективні напрямки, оцінено теоретичне й практичне значення» [11; с. 20]. Позитивні відгуки про перший випуск збірника наштовхнули вченого продовжити цю справу і започаткувати серію подібних видань. Упродовж 1949–1985 рр. на кафедрі педагогіки і психології Франкового університету було підготовлено і опубліковано 11 книг у видавничій серії «А.С. Макаренко». Відповідальним редактором усіх видань збірника був Федір Науменко. Серед його планів була підготовка ще одного, 12-го, приуроченого до 100-ліття з дня народження А.С. Макаренка [8; арк.9]. Однак цей задум досліднику не вдалося реалізувати.

Основну частину збірників складала наукові статті, присвячені всебічному вивченню діяльності А. Макаренка та аналізу його педагогічної системи. Теоретико-практична значимість цих праць полягає насамперед у тому, що у науковий обіг були уведений нові факти і події із життя педагога-новатора, висвітлено актуальні питання творчого використання його педагогічної спадщини у вихованні молоді, акцентовано увагу на доцільності глибокого аналізу його психологічних поглядів, значенні його ідей для розвитку педагогічної думки в зарубіжних країнах та ін.

Авторами наукових статей, розвідок, вміщених у збірниках «А.С. Макаренко» були львівські макаренкознавці. Їхній внесок до макаренкознавства відзначив В. Проценко, автор статті «Видано з любов'ю». «[...] найперше всього бачиш, – писав він, – що серед авторів статей [...] Г. Паперна, Ф. Науменко, Г. Алексєєвич, М. Година, Т. Ушеренко, Ю. Львова [...] Це свідчить про те, що для всіх них тема, пов'язана з життям і творчістю А.С. Макаренка, не є випадковою, скороминучою» [12; с. 111]. Не менш науково представницькою була і аудиторія із числа відомих на той час радянських педагогів-дослідників, з якими Ф. Науменко співпрацював упродовж довгих років. Серед них – Н. Абашкіна, М. Гетьманець, Ф. Брюховецький, В. Гмурман, М. Грищенко, Ю. Лазуркіна, М. Лялін, Н. Ничкало, І. Одинцов, І. Тимошук, А. Фролов. Лівову частку публікацій у збірниках становили власне наукові розвідки Ф. Науменка. У низці наукових статей («А.С. Макаренко про роль педагога у вихованні», «Радянська педагогіка – педагогіка паралельної дії», «Педагогічна концепція А.С. Макаренка і актуальні питання радянської педагогічної науки», «Велика увага до педагогічної спадщини А.С. Макаренка» та ін.), він розкрив педагогічну вартість новацій, аргументовано доводив універсальність його методів у роботі з дітьми в сім'ї, школі, спеціальних виправних закладах. Ми цілком поділяємо відгуки про роботи Ф. Науменка Г. Макаренка, яка, проаналізувавши доробок ученого, присвячений А.С. Макаренку, відзначила його обґрунтованість, новизну та актуальність [4; арк. 1]. Цікавим був той факт, що частину своїх статей, поміщених у збірниках Ф. Науменко публікував під псевдонімом Б. Фін або М. Фурс; відомо також, що у науковій практиці вчений використовував і такі придбані прізвища, як Ф. Горобець та Б. Андронович. Поява публікацій дослідника у такий спосіб була зумовлена передусім тим, що не було прийнято публікувати в одному номері більше однієї статті того ж автора [7; арк. 28] Вагомої наукової ваги збірникам надавав розділ, у якому публікувалися спогади про А.С. Макаренка. У приватному архіві львівського вченого, який сьогодні зберігається

у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ф.148), нами віднайдено листування між Ф. Науменком та вихованцями, співробітниками і рідними А.С. Макаренка, що засвідчує його великий інтерес до об'єктивного аналізу життєвого і творчого шляху педагога-новатора. Передусім він налагодив зв'язки із дружиною новатора – Галиною Макаренко, яка впродовж декількох років співпрацювала із кафедрою, допомагала йому у підготовці до видання книги «Новатор радянської педагогіки», консультувала із макаренкознавчих питань тощо. Цінними для відтворення Ф. Науменком цілісної картини діяльності творчої лабораторії Антона Макаренка стали листи “живих” учасників цього дійства – О. Алексєєва, Г. Архангельського, Є. Балабановича, К. Безрук, К. Белковського, І. Колоса, В. Ключкіна, О. Орисенка, Н. Субботіної та інших. На основі багаторічного листування вченому-педагогу вдалося впорядкувати та опублікувати частину спогадів про А. Макаренка його дружини, а також учнів та соратників педагога – О. Ведміцького, Т. Гайдамакіної, В. Терського та ін. Загалом у серії львівських макаренкознавчих видань вміщено 52 спогади. Вперше у цьому серійному випуску побачили світ й архівні матеріали – листи А.С. Макаренка та його вихованців, окремі службові клопотання тощо. Слушно доповнювали весь контекст розглянутих проблем й рецензії на окремі видання творів А.С. Макаренка та на опубліковані наукові праці тогочасних дослідників спадщини талановитого педагога. Багаторічна наполеглива пошукова праця Ф. Науменка та його львівських колег-макаренкознавців отримала належну наукову і громадську оцінку. Один із найвідоміших згодом радянських дослідників А. Макаренка професор А. Фролов у листі до Ф. Науменка писав: «Окрім ваших «львівських збірників», як ми їх ще називаємо, немає жодного видання, організації і т.д., – котрі спеціалізувалися би по Макаренку» [9; арк. 7]. Схвальні відгуки на макаренкознавчі серійні наукові видання дали й інші дослідники – М. Калениченко, Є. Кучеренко, І. Левіна, В. Проценко, Х. Сорохтей, С. Сухорський, А. Шпортенко.

Безперечно, підготовка і видання серії науково-методичних збірників «А.С. Макаренко», навколо якого згуртувалася ціла плеяда радянських науковців, стало вагомим внеском у загальну скарбницю макаренкознавства, підґрунтям для подальших досліджень спадщини педагога із світовим іменем.

Багаторічна праця над вивченням педагогічної системи А. Макаренка спонукала Ф. Науменка до практичної реалізації його ідей та принципів. На початку 1960-х рр. кафедра педагогіки і психології Львівського університету з ініціативи ректорату взяла шефство над дитячою виховною колонією (ДВК) № 1 м. Львова. Здійснення шефської роботи було доручено викладачу кафедри О.В. Неровні, яка на той час разом із Ф. Науменком була членом Методичної ради з роботи неповнолітніми правопорушниками при Міністерстві Внутрішніх справ у Києві [2; с. 22].

Львівська ДВК за час шефства кафедри нараховувала 14 класів, в яких навчалися безпритульні або неповнолітні дівчата-правопорушники віком до 18 років з усієї України. Основою для роботи і з важкими підлітками у цьому закладі стала макаренківська педагогіка перевиховання – з важких підлітків виховати особистість, яка здатна працювати і жити в колективі, в інтересах колективу, а звідси реалізувати й особисті потреби та інтереси.

З вихованками, які тільки-но поступали до Львівської ДВК, проводилися відповідні виховні бесіди, індивідуальні розмови, метою яких було сформувати у підлітків-правопорушників усвідомлення, що перебування у такому закладі не є покаранням, а радше можливість позбутися негативних звичок, змінити спосіб свого життя та працювати над самовихованням [1; с. 108].

Використовуючи весь арсенал методів перевиховання А.С. Макаренка, у Львівській колонії трудове виховання було визначене як важлива складова самого процесу перевиховання учнів. Робочий день вихованок колонії був чітко поділений: чотири години вони навчалися і стільки ж працювали – шили робочий одяг. Їх залучали також до роботи на полях підшефного колгоспу, озеленення вулиць міста, інших видів продуктивної праці [3; арк. 1–2].

У практиці виховної роботи часто використовували такий ефективний макаренківський метод як заохочення. За успіхи у навчанні, зразкову поведінку, старанність дівчат відзначали перед колективом, доручали відповідальні справи. У вільний від занять час вихованки Львівської колонії за своїми вподобаннями відвідували різні секції – плавання, гімнастики, художньої самодіяльності тощо. Свої досягнення вони демонстрували перед гля-

дацькими аудиторіями Львова та Києва. За підсумками роботи в середині 1960-х рр. Львівська ДВК № 1 була визнаною кращою в Україні.

Результати співпраці із виправною установою були висвітлені як в окремих публікаціях Ф. Науменка («Заохочення і покарання в перевихованні неповнолітніх правопорушників», у співавт.), «З досвіду перевиховання підлітків – правопорушників засобами шкільного впливу в умовах ВТК», у співавт.), так і його однодумців – директора закладу В. Карпової («Участь громадських та шефських організацій в роботі по вихованні підлітків в дитячій колонії»), колеги по кафедрі О. Неровні («З досвіду організації самовиховання підлітків в умовах виховно-трудої колонії»), яка згодом захистила дисертаційне дослідження на тему «Виховання в колективі та індивідуальний підхід до вихованок дитячих колоній».

Підсумовуючи багаторічну роботу із важкими підлітками Ф. Науменко писав: «Проповідувати загальні принципи легше, ніж реалізувати на ділі, я в цьому переконався. Я працював в колонії 13 років, і це були важкі, але важливі для мене роки» [10; арк. 18].

Ім'я Ф. Науменка як дослідника спадку А.С. Макаренка у середині 1970-х рр. стало популярним серед зарубіжних науковців, зокрема німецьких. У 1975 р. він налагодив наукові зв'язки із центром «Макаренко-Referat» («Макаренко-реферат»), який був створений у 1968 р. при Марбурзькому університеті у Німеччині. На той час це був єдиний науково-дослідний центр, що займався вивченням життя і творчості А.С. Макаренка за межами СРСР.

Багаторічне інтенсивне листування між Ф. Науменком та науковими співробітниками «Макаренко-реферат – Г. Хіллгом, І. Віль, З. Вайтцом свідчить про спільні наукові зацікавлення макаренкознавчими проблемами. Упродовж багатьох років Ф. Науменко консультував Г. Хіллга щодо перекладу окремих творів А. Макаренка іноземною мовою, із власного архіву надсилав йому фотографії педагога-новатора, уточнював окремі факти його життєвого шляху тощо [7]. Нерідко листи Ф. Науменка до німецького дослідника-макаренкознавця супроводжувалися доброзичливими порадами, побажаннями. Декілька разів Г. Хіллг приїжджав до Львова на консультації до українського макаренкознавця, обговорював з ним різні макаренкознавчі проблеми. Іноземний колега також відзначив задум Ф. Науменка щодо видання збірників «А.С. Макаренко», які після виходу у світ, увійшли до серії цінних науки праць. Ще за життя українського вченого-педагога зарубіжні науковці зараховували його до класиків педагогіки [6; арк. 30], а у листопаді 1983 р. педагогічний факультет Марбурзького університету за заслуги перед світовим макаренкознавством присвоїв Ф. Науменку ступінь почесного доктора філософії. Аналізуючи плідну співпрацю із німецькими вченими у передмові до шостої брошури зі серії видань «Макаренкознавчі роботи», що виходили у Марбурзі, Ф. Науменко відзначав: «Наше вітчизняне макаренкознавство потребує широких і ділових дискусій, причому з міжнародним горизонтом, у всіх основних питаннях життя і творчості діяльності А.С. Макаренка» [13; с. 121].

У 1980-х рр. науково-педагогічний доробок Ф. Науменка у царині макаренкознавства – монографії, статті, брошури, рецензії, копії листування з вихованцями та співробітниками новатора – став невід'ємною частиною музейних експонатів, зокрема музею ім. А.С. Макаренка у СШ № 32 м. Львова, педагогічно-меморіального музею А.С. Макаренка у Кременчуці, музею Макіївського спеціального професійного технічного училища імені А.С. Макаренка та інших подібних закладів як в Україні, так і за кордоном.

Висновки. Підсумовуючи довголітню науково-пошукову працю Ф. Науменка в галузі макаренкознавства, можна ствердно позиціювати його як одного із видатних українських дослідників імені та ідей А.С. Макаренка. Створений ним у другій половині минулого століття у Львівському університеті макаренкознавчий осередок став підґрунтям для розгортання потужного наукового руху як в Україні, так і за її межами, спрямованого на вивчення життя і творчості видатного українського педагога-новатора.

Список використаних джерел

1. Карпова В.Н. Поощрения и наказания в перевоспитании несовершеннолетнего правонарушителя (из опыта работы ВКН) / В.Н. Карпова, Ф.И. Науменко // А.С. Макаренко. – 1969. – Кн. 7. – С. 108–117.
2. Кафедра психології філософського факультету Львівського університету імені Івана Франка (історія і сучасність): науково-художнє видання / С. Грабовська, Г. Михальчшин, О. Неровня. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 32 с.

3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 686, п. 87 (Звіт колективу вихованок Львівської виховної колонії для неповнолітніх за 1964–65 навчальний рік про успіхи в навчально-виховній і трудовій діяльності та зобов'язання на 1965–66 н.р.), арк. 1–3.

4. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 932, п. 115 (Макаренко Г. Замечание к статье И. Мирного и Б. Фина «Педагогический опыт А.С.Макаренка в работе вечерних школ рабоче-колхозной молодежи»), арк. 1.

5. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 948, п. 115 (Рецензія на науково-педагогічний збірник «А.С.Макаренко» (VIII кн.)), арк. 1–8.

6. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1064, п. 128 (ж. «Родники» (ФРН) 1984 № 1), арк. 1–33

7. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1132, п. 150 (Науменко Ф.І. Листи до Хілліга Г.), арк. 1–33.

8. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1419, п. 203 (Ничкало Неля. Листи до Науменка Ф.І.), арк. 1–93.

9. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1528, п. 222 (Фролов Анатолій Аркадійович. Листи до Науменка Ф.І.), арк. 1–103.

10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1652, п. 233 (Марбурзький університет. НДУ порівняльної педагогіки. Листи до Науменка Ф.І. Дод. 1. Листи Хілліга Г. до Гордіна Л.Ю. 2. Лист Гордіна Л.Ю. до Хілліга Г. 3. Лист Хелеммендека В. до Хілліга Г. 4. Ксерокопії статей з газет, журналів і окремих монографій), арк. 1–64.

11. Ничкало Н.Г. Львівська скарбниця макаренківської історіографії/ Н.Г. Ничкало // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 1. – С. 216–223.

12. Проценко В. Издано с любовью/ В. Проценко// Народное образование. – 1964. – С. 111–115.

13. Хиллиг Г. 20 лет лаборатории по изучению наследия А.С. Макаренко / Г. Хиллиг // Советская педагогика. – 1988. – №10. – С. 117–123.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013.

Калагурка Х.

Львовский университет имени Ивана Франко, Украина

ФЕДОР НАУМЕНКО – ИНИЦИАТОР МАКАРЕНКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВО ЛЬВОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В статті освещен вклад Ф.И. Науменко в исследование творческого наследия А.С. Макаренко. Акцентируется внимание на создание им во Львовском университете мощного направления по изучению трудов А.С. Макаренко, основой которого стала подготовка серии научных зданий «А.С. Макаренко». Раскрыто практическое использование исследователем опыта новатора в работе с воспитанниками Львовской детской воспитательной колонии.

Ключевые слова: макаренковедение, Львовский университет, сборники «А.С. Макаренко», Львовская детская воспитательная колония, лаборатория «Макаренко-реферат»

Kalahurka Kh.

Lviv Ivan Franko National University, Ukraine

FEDIR NAUMENKO – THE INITATOR OF MAKARENKO-BASED RESEARCH AT LVIV IVAN FRANKO UNIVERSITY

The article covers F. Naumenko's contribution into research of A.S. Makarenko's creative legacy. Special attention is paid to his setting up a Makarenko-based center, the basis for which was the preparation of scientific publications "A.S. Makarenko". A practical usage of the innovator's experience in work with Lviv Children's Penitentiary is revealed.

Keywords: Makarenko-based studies, Lviv University, scientific publications "A.S. Makarenko", Lviv Children's Penitentiary, laboratory "Makarenko-abstract"